

М.: Медицина, 2001. – Т.1. – С. 170-190.

6. Guerrero-Berroa E., Luo X., Schmeidler J. et al. The MMSE orientation for time domain is strong predictor of subsequent cognitive decline in the elderly // *Int. J. Geriatr. Psychiatry.* – 2009. – 24(12): 1429–1437.
7. Moriarty J. Recognising and evaluating disordered mental states: a guide for neurologists // *J. Neurol. Neurosurg. Psychiatry.* – 2005. – Vol. 76. – P.39-44.

In literature it is possible to find pointing about the generous amount of tests, questionnaires and scales which are used for an exposure and estimation of cognitive violations. However for the receipt of base information about mental states in times of more short it is necessary to have a specialist the set of tests is certain in the arsenal. At a necessity in the deep study of cognitive functions it is expedient to execute him jointly with a clinical psychologist or neuropsychologist, applying methods which were well proved itself in international practice. One of such methods which allow to get the necessary and sufficient for clinical practice volume of information about cognitive violations is a scale of MMSE and Visual Retention Test of Benton. The estimation of mental condition must include for itself researches of feelings and perception, memory, thought and intellect, emotional and motive-volitional sphere.

Key words: cognitive violations, psychical status, scale of MMSE, Visual Retention Test of Benton

Отримано: 27.01.2011

УДК 159.922.8

І.А. Гуляс

ЖИТТЄВА ПЕРСПЕКТИВА ОСОБИСТОСТІ ЯК ПРЕДМЕТ ТЕОРЕТИКО–МЕТОДОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

Статтю присвячено надзвичайно актуальній і важливій проблемі – життєвій перспективі особистості, під якою розуміють цілісну картину майбутнього, що формується у складному взаємозв’язку очікуваних і планованих подій. Указаний феномен розглянуто в єдності ціннісно-сміслових й організаційно-діяльнісних аспектів, де істотними є активність особистості, усвідомлене та реалістичне ставлення до побудови

планів на майбутнє. Зазначено, що життєва перспектива тісно пов'язана з психологічним минулим і теперішнім особистості, оскільки формується на тлі минулих досягнень, з одного боку, і задає основні орієнтири діяльності людини – з іншого.

Ключові слова: життєва перспектива, життєві цілі, плани, програми, ціннісні орієнтації особистості.

Стаття посвячена череззвичайно актуальною и важною проблемою – жизненной перспективе личности, которую понимают как целостную картину будущего, формирующуюся в сложной взаимосвязи ожидаемых и планируемых событий. Указанный феномен рассмотрен в единстве ценностно-смысловых и организационно-деятельностных аспектов, где существенно активность личности, осознанное и реалистическое отношение к построению планов на будущее. Отмечено, что жизненная перспектива тесно связана с психологическим прошлым и настоящим личности, поскольку формируется на фоне прошлых достижений, с одной стороны, и задаёт основные ориентиры деятельности человека – с другой.

Ключевые слова: жизненная перспектива, жизненные цели, планы, программы, ценностные ориентации личности.

Актуальність проблеми. Соціальні зміни і кризи, складні умови суспільного життя вимагають від людини вибору правильної життєвої лінії, яка б сприяла збереженню цілісності її внутрішнього світу й досягнення самореалізації в майбутньому. Відтак у сучасних психологічних дослідженнях на перший план виходить “життєва” проблематика – аналіз розвитку особистості в часі життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий вклад у дослідження згаданої наукової галузі внесли Є.І. Головаха, О.О. Кронік, К. Левін, Ж. Нюттен, Л. Франк та ін., у працях яких розкрито закономірності сприйняття майбутнього, передбачення майбутніх подій, постановка цілей і вибору шляхів їх досягнення, детермінуючий вплив життєвих планів на організацію діяльності та поведінки людини в теперішньому. В окресленому нами форматі зазначимо, що в останні десятиліття виокремилися нові напрями психології – психологія життєтворчості (Л.В. Сохань, Т.М. Титаренко, В.М. Ямницький та ін.), в контексті якого чітко усвідомлена проспективна спрямованість структурування життєвого шляху людини і психологія антиципації (І.Г. Батраченко, Б.Ф. Ломов, О.О. Сергієнко, Є.М. Сурков та ін.), де основним змістом антиципування є життєвий шлях людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивченню життєвої перспективи як складової психологічного часу і життєвого шляху особистості присвячено низку праць вітчизняних і зарубіжних психологів: К.О. Абульханової-Славської, Я.В. Васильєва, Є.І. Головахи, В.І. Ковальова, І.С. Кона, О.О. Кроніка, Ж. Нюттена та ін.

Уперше поняття “майбутня часова перспектива” науково обґрунтували К. Левін і Л. Франк. На думку К. Левіна [8], майбутня часова перспектива є своєрідною самопроекцією людини в майбутнє і відображає всю систему її мотивів і, одночасно, наче виходить за межі наявної мотиваційної ієрархії, а Л. Франк [18] указаний феномен пов’язує з ціннісним баченням людиною довкілля і вважає, що перспектива майбутнього детермінована теперішнім особистості, проте майбутнє водночас контролює поведінку індивіда, спрямовуючи її певним чином.

Ж. Нюттен, як і К. Левін, розглядає майбутню часову перспективу в мотиваційному аспекті. Ж. Нюттен [15] виходить із того, що нарівні з об’єктами, явищами, які людина актуально сприймає, і які мають відповідно знаки місця і часу “тут і тепер”, у свідомості людини існують ще й різні об’єкти, час від часу вона думає про них, останні стимулюють її активність, впливають на поведінку не менше, ніж ті, що безпосередньо сприймаються. Це об’єкти-цілі, або “мотиваційні об’єкти”, які несуть знаки чи індекси часу. Майбутня часова перспектива, за Ж. Нюттеном, виступає як певна функція складових її мотиваційних об’єктів, що визначають її глибину, структуру тощо.

На думку І.А. Ральнікової [15], у підходах К. Левіна, Л. Франкла і Ж. Нюттена започатковано осмислення значущості ціннісно-сміслового аспекту майбутньої часової перспективи особистості, важливість вивчення якого підкріплено сучасними дослідженнями.

У праці Т. Коттле закладено основу розуміння майбутньої часової перспективи як “здатності особистості діяти в теперішньому у світлі передбачення (антиципації. – І.Г.) порівняно віддалених майбутніх подій” [13], тобто наголошується на вагомості перспективи в організації діяльності людини й управлінні часом власного життя.

У руслі розробки ідей С.Л. Рубінштейна К.О. Абульханова-Славська [2], визначаючи поняття психологічного майбутнього, пропонує розрізняти психологічну, особистісну та життєву перспективи як три різних явища. Психологічна перспектива – здатність уявно та свідомо передбачати й прогнозувати майбутнє, залежить від типу особистості. Особистісна – розуміється як готовність до майбутнього в теперішньому, є показником зрілості особистості, потенціалу її розвитку та сформованості здатності до організації часу життя. Життєва – включає обставини й умови життя, що створюють для особистості за інших рівних умов можливість оптимального життєвого просування, і відкривається

тому, хто має життєву позицію, що цілісно визначає майбутнє особистості.

Пов'язуючи поняття життєвої перспективи з концепцією життєвого шляху особистості, К.О. Абульханова-Славська [1, с. 149-151] визначає її як потенціал, можливості особистості, що об'єктивно складаються в теперішньому, і які повинні проявлятися в майбутньому.

Наразі переважна більшість дослідників [7; 15] наполягають на важливості вивчення життєвих перспектив у єдності аспектів ціннісно-сміслового та самоорганізації часу життя і діяльності особистості.

Отже, з огляду на викладене вище, вважатимемо, що життєва перспектива – це цілісна картина майбутнього, яка формується у складному суперечливому взаємозв'язку очікуваних і планованих подій, розглядається в єдності ціннісно-сміслових й організаційно-діяльнісних аспектів, де істотними є активність особистості, усвідомлене та реалістичне ставлення до побудови планів на майбутнє. Життєва перспектива тісно пов'язана з психологічним минулим і теперішнім особистості, оскільки формується на тлі минулих досягнень, з одного боку, і задає основні орієнтири діяльності людини – з іншого.

Життєва перспектива – це потенційна можливість розвитку особистості, неминучість певних змін у майбутньому житті. Тобто особистість активно впливає на обставини власного життя, здійснює вчинки, здатні змінити життєві перспективи.

Разом з тим відсутність перспектив – це несприятливі умови для самовияву. На кожному етапі життєвого шляху доцільними є змістові реалістичні перспективи, що відповідають попередньому рівню досягнень, особливостям віку, потенційним можливостям людини. Реальні перспективи потребують розуміння тієї життєвої ситуації, яка на сьогодні склалася, свого місця у ній, власного вчинкового потенціалу, найближчих цілей [14, с. 87].

Виходячи з аналізу науково-психологічних підходів, ядро життєвої перспективи складають: життєві цілі, плани, програми й ціннісні орієнтації особистості.

Розглянемо позиції авторів, погляди яких є опорою для розкриття поняття мети, визначення її функції в структурі майбутньої часової перспективи.

Так, О.М. Леонтьєв [9], розкриваючи зміст і важливість цілей у діяльності особистості, визначає мету як “свідомий образ бажаного результату”, тобто того результату, який повинен бути досягнутий у ході виконання дії. Розглядаючи діяльність як складну ієрархічну систему, автор відзначає різномасштабність цілей.

На переконання Б.Ф. Ломова [10], життєві цілі є інтегратором окремих цілей, пов'язаних з певними діяльностями.

Відомі праці низки дослідників [12; 15], у яких розуміння мети тісно пов'язане з категорією сенсу життя.

У форматі опису складових життєвої перспективи І.О. Мартинюк [11] поділяє життєві цілі на такі типи: прогресивні й реактивні, гуманні й антигуманні, реальні й утопічні, ближні й перспективні, коротко- й довгочасні, суттєві й несуттєві тощо.

Узагальнюючи погляди вчених на важливість мети як провідної складової життєвої перспективи особистості, Т.А. Казакевич [15] розглядає мету в єдності двох моментів: з одного боку, вона є відображенням бажаного майбутнього, тобто усвідомлення предмета потреби, а з іншого – це усвідомлення об'єктивної можливості діяльності й передбачуваних результатів.

В.І. Мудрак і Т.А. Павлова вважають, що, вивчаючи проблему цілепокладання, переважна більшість авторів розглядають її як інтегральне особистісне утворення, яке включає взаємопов'язані компоненти відображення потреб і шляхів їх задоволення. Шляхами досягнення поставлених цілей слугували життєві програми та плани особистості, що, в свою чергу, передбачають визначення етапів досягнення мети і є необхідними умовами переходу від неусвідомлюваного прагнення до усвідомленого цілепокладання [12].

У дослідженнях В.Ф. Семенкової [16] встановлено, що програми і плани – це організуюча складова часової перспективи, основа для досягнення майбутніх цілей і важливий механізм, що сприяє готовності до реалізації особистісних перспектив.

У сучасній психологічній літературі [15] широко представлено погляди авторів на життєву програму як цілісну картину наміченого особистістю життєвого шляху, де відображено її магістральні цілі й результати життєдіяльності. Згідно з наявними уявленнями, життєва програма – це своєрідна матриця поставлених особистістю цілей, співвіднесена з усім життям; вона конкретизується в системі життєвих планів і є відображенням минулого, теперішнього і майбутнього в життєдіяльності особистості, їх діалектичній єдності й послідовності.

Велику увагу життєвим планам як структурним елементам життєвої перспективи приділено в працях багатьох дослідників. За В.Ф. Семенковою [16], життєвий план – це неперервний процес цілепокладання, постановка нових етапних цілей і засобів їх реалізації. План зазвичай відтворюється у свідомості як програма дій на майбутнє. Життєві плани іноді містять момент невизна-

ченості, частку фантазії і мрії, оскільки пов'язані зі змінами в теперішньому і людина дивиться на себе після розв'язання певних завдань, уявляючи себе такою, що змінилася в майбутньому.

Важливе значення у розробці елементів життєвої перспективи – цілей і планів, що висуваються особистістю в процесі здійснення нею життєвого шляху, їх взаємозалежності, відведено у працях Є.І. Головахи [5]. На думку вченого, за допомогою понять життєвих цілей і планів майбутнє може розглядатися як відносно впорядкована в часі сукупність подій, що сприяють досягненню ідеальних результатів, і є на даному етапі життєвого шляху основними орієнтирами діяльності людини. З позиції подійного підходу, життєві цілі і плани розрізняють як кінцеві і проміжні події певного етапу життя. Цілі – масштабніші і дещо менш хронологічно визначені події, ніж плани. Припускається, що послідовна реалізація конкретних подій – планів, на думку самої людини, в підсумку здійснить відповідні життєві цілі.

Є.І. Головаха вважає, що подійним підходом не вичерпуються можливі напрямки дослідження уявлень людини про своє майбутнє. Вивчення подій дозволяє визначити її дискретну картину як сукупність послідовних моментів, “точок” на лініях життя, спрямованих у майбутнє. Фактором, що обумовлює рух цими лініями від події до події, є ціннісні орієнтації особистості. Автор зазначає, що, плануючи власне майбутнє, намічаючи конкретні події – цілі і плани, людина виходить, передусім, з певної ієрархії ціннісних орієнтацій, представленої в її свідомості [6]. З цього випливає, що система ціннісних орієнтацій особистості складає змістовий аспект життєвої перспективи.

Розглядаючи проблему формування ієрархії ціннісних орієнтацій особистості, Є.І. Головаха пише: “... орієнтуючись у широкому спектрі соціальних цінностей, індивід обирає ті з них, які найтісніше пов'язані з його домінуючими потребами. Предмети цих потреб, будучи усвідомлюваними особистістю, стають її провідними життєвими цінностями. Вибіркова спрямованість на такі цінності відбивається в ієрархії ціннісних орієнтацій особистості” [6, с. 258]. З точки зору автора, на відміну від сформованих на належному рівні цілей і планів, ціннісні орієнтації не мають тієї визначеності, і завдяки цьому вони виконують більш гнучку регулятивну функцію. Сформована ієрархія цінностей визначає порядок пріоритетності певних сфер діяльності, векторів життєвого шляху, а також лінію поведінки, розраховану на період часу, який заздалегідь важко встановити для безпосередньої реалізації очікувань.

У межах підходу Є.І. Головахи вважається, що, якщо життєві цілі і плани не реалізуються, наявність ціннісних регуляторів забезпечує стійкість особистості в момент “кризи нереалізованості”. Якщо ж намічені плани досягнуті і втрачають спонукальну силу, то ціннісні орієнтації стимулюють до постановки нових цілей.

Схожі ідеї щодо проблеми цінностей як елемента життєвої перспективи висуває Б.С. Братусь [4]. Функцією ціннісних орієнтацій особистості він вважає створення ескізу майбутнього, тобто тієї перспективи розвитку особистості, яка не впливає прямо з наявної, сьогоdnішньої ситуації. На думку вченого, якщо в аналізі людської діяльності обмежитися одиницями мотивів як предметів потреб, а одиницями цілей “ заздалегідь передбачуваних результатів, то буде незрозумілим, за рахунок чого людина здатна долати ситуації, що склалися, що веде її до майбутнього. Він вважає, що цінності особистості як усвідомлені сенси життя задають саме той початковий ескіз майбутнього, що повинен передувати його реальному втіленню.

Погляди на проблему цінностей як елемент життєвої перспективи можна доповнити точкою зору, яку поділяють К.О. Абульханова-Славська [3], Т.М. Титаренко [17, с. 17-20] та ін., котрі розробляють проблему особистісного часу, і вказують на те, що цінності особистості відображають значущість для неї часу життя, можливостей самореалізації на різних етапах життєвого шляху.

Отже, у розглянутих підходах зроблено акцент на важливості уміння для особистості не лише усвідомлювати, а й ґрунтовно вибудовувати структурні елементи життєвої перспективи, оскільки осмислений підхід до формування системи ціннісних орієнтацій, висунення адекватних життєвих цілей, способів їх досягнення, складання проєктів, планів, програм на майбутнє є надійною основою для реалізації спланованого.

Вибудовану людиною життєву перспективу можна описати за допомогою низки характеристик. На основі аналізу й узагальнення ідей плеяди вітчизняних і зарубіжних дослідників Є.І. Головаха [5; 6] виокремлює параметри, вимірювання яких дозволяє оцінювати майбутню часову перспективу як сприятливий чи негативний фактор розвитку особистості та її життєвого шляху. За основні параметри взято глибину, реалістичність, диференційованість, оптимістичність, узгодженість перспективи.

Щодо феномена уявлень про життєві перспективи, ми вважаємо, що значущою для вибудовування людиною образу свого майбутнього є специфіка системи ціннісних орієнтацій, які складають ядро життєвої перспективи. Відтак можна припустити,

що ціннісно-смісловий компонент є особливим у структурі уявлень про життєві перспективи особистості.

Зауважимо, що життєва перспектива – це динамічний образ майбутнього, не раз і назавжди обрана стратегія поведінки. Кожному якісно новому етапу життєвого шляху повинен відповідати специфічний зміст перспективи, в якій одні компоненти зберігають послідовність, а інші – відображають реальні зміни в довкіллі й власне людині. Конкретний зміст життєвої перспективи стає найвагомішою змістовою характеристикою даного етапу життєвого шляху. Перехід до нового його етапу пов'язаний з необхідністю корекції чи суттєвої реконструкції життєвої перспективи з урахуванням соціальних, біологічних і психологічних особливостей наступного вікового періоду [6].

Є.І. Головаха та О.О. Кронік [6], спираючись на дослідження життєвого шляху особистості, представлені в працях Ш. Бюлер, Р. Кулена та ін., висувають гіпотезу про те, що в житті кожної людини існують критичні моменти, з якими пов'язані певні зміни життєвої перспективи. По різних лініях життя критичні моменти виникають у різний час, проте є такі періоди життя, в яких ці моменти концентруються, перетинаються, породжуючи комплекс життєвих проблем, що вимагають формування і перебудови життєвої перспективи.

Висновки. Отже, опираючись на представлений теоретичний матеріал, можна зробити висновок про те, що суб'єктивну картину життєвого шляху і життєві перспективи особистості необхідно досліджувати в їх взаємозв'язку й обумовленості. Базуючись на ідеях прихильників системного підходу, феномени життєвого шляху та психологічного часу можна розглядати як складні системи, утворені з низки елементів. Так, життєвий шлях є системним утворенням, що реалізується особистістю засобами активності й свідомості в об'єктивному та суб'єктивному, психологічному часі життя. Психологічний час особистості можна визначити як багаторівневу систему, що містить біографічний масштаб переживання часу, усвідомлення і переживання суб'єктивної картини життєвого шляху, взаємозв'язки психологічного минулого, теперішнього й майбутнього. При цьому суб'єктивна картина є елементом систем життєвого шляху та психологічного часу і лежить в основі вивчення вказаних феноменів у їх взаємозв'язку.

В структурі суб'єктивної картини життєвого шляху виокремлюють психологічне минуле, теперішнє і майбутнє, або життєву перспективу особистості. Резюмуючи ідеї різних авторів, можна припустити, що психологічне майбутнє, чи життєва перспектива – це цілісна картина майбутнього в складному взаємозв'язку

очікуваних і планованих подій. Життєва перспектива, будучи елементом суб'єктивної картини життєвого шляху особистості, є складною ієрархічною системою, що регулює начало життєдіяльності, її структурними одиницями якої вважають ціннісні орієнтації, життєві цілі, програми, плани, а також емоційну, когнітивну й поведінкову складові. В представлених працях зазначається, що, плануючи своє майбутнє, намічаючи конкретні події – цілі та плани, людина виходить передусім із певної ієрархії ціннісних орієнтацій, тобто система ціннісних орієнтацій особистості складає змістовий бік життєвої перспективи і може розглядатися як її визначальний компонент. Вибудовану людиною перспективу розвитку майбутнього життя автори описують за допомогою низки характеристик чи параметрів оцінки. Разом із тим, незважаючи на чисельні дослідження взаємозв'язку вказаних параметрів з особистісними характеристиками, недостатньо вивченою залишається проблема дослідження структурних елементів життєвої перспективи й вимірювання її параметрів у періоди різких, якісних змін особистості та її життєвого шляху як вторинного особистісного утворення, що є *перспективою* наших розвідок.

Список використаних джерел

1. Абульханова-Славская К.А. Жизненные перспективы личности / К.А.Абульханова-Славская // Психология личности и образ жизни // Под ред. Е.В. Шороховой. – М. : Наука, 1987. – С. 149-151.
2. Абульханова-Славская К.А. Личностная регуляция времени / К.А.Абульханова-Славская // Психология личности в трудах отечественных психологов / Сост. и общ. ред. Л.В. Куликова. – С-Пб. : Питер, 2001. – С. 279-297.
3. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни / К.А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 301 с.
4. Братусь Б.С. Аномалии личности / Б.С.Братусь. – М. : Мысль, 1998. – 301 с.
5. Головаха Е.И. Жизненные перспективы и профессиональное самоопределение молодёжи / Е.И.Головаха. – К. : Наукова думка, 1988. – 144 с.
6. Головаха Е.И. Жизненные перспективы и ценностные ориентации личности / Е.И.Головаха // Психология личности в трудах отечественных психологов / Сост. и общ. ред. Л.В. Куликова. – С-Пб. : Питер, 2001. – С. 256-269.
7. Головаха Е.И. Психологическое время личности / Е.И. Головаха, А.А. Кроник. – М. : Смысл, 2008. – 267 с.

8. Левин К. Теория поля в социальных науках / Левин К. – М. : Мысль, 2000. – 365 с.
9. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н.Леонтьев. – М. : Изд-во МГУ, 1977. – 304 с.
10. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б.Ф.Ломов. – М. : Наука, 1984. – 44 с.
11. Мартынюк И.О. Проблемы жизненного самоопределения молодежи. Опыт прикладного исследования / И.О.Мартынюк. – К. : Наукова думка, 1993. – 116 с.
12. Мудрак В.И. Процессы целеполагания в организации времени / В.И.Мудрак, Т.А.Павлова // Психология личности и время : Тез. Всес. конф. – Черновцы, 1991. – Т. 2. – С. 37-39.
13. Некрасова Е.В. Исследование проблемы времени в психологии / Е.В.Некрасова. – Барнаул : Изд-во БГПУ, 2000. – 124 с.
14. Панок В.Г. Психологія життєвого шляху особистості : [Монографія] / В.Г.Панок, Г.В.Рудь. – К. : Ніка-Центр, 2006. – 280 с.
15. Ральникова И.А. Жизненные перспективы личности : психологический контекст : [Монография] / И.А.Ральникова. – Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2002. – 152 с.
16. Серенкова В.Ф. Типологические особенности планирования личностного времени : автореф. дис. на соискание учёной степени канд. психол. наук : спец. 19.00.01 / Валентина Фёдоровна Серенкова. – М., 1991. – 20 с.
17. Титаренко Т.М. Временные измерения жизненного пути личности / Т.М.Титаренко. // Психология личности и время : Тез. Всес. конф. – Черновцы, 1991. – Т. 1. – С. 17-20.
18. Франкл В. Человек в поисках смысла / В.Франкл В. – М. : Смысл, 1990. – 368 с.

The article deals with very topical and important issue – term life personality, under which understand the complete picture of the future, which is formed in a complex relationship expected and planned events. Specified in the unity of the phenomenon considered value-semantic and organizational aspects and activity, where activity is essential personality, conscious and realistic attitude to the construction plans for the future. Noted that the prospect of life closely associated with psychological past and present identity as formed on the background of past achievements, on the one hand, and sets the basic guidelines of human activity – on the other.

Key words: life perspective, life goals, plans, programs, value orientations.

Отримано: 03.03.2011